

ДИСТРИБУТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СУБ'ЄКТНО-ОБ'ЄКТНИХ ПРИСЛІВНИКОВИХ ПРЕДИКАТІВ СТАНУ

Березовська-Савчук Н. А. Дистрибутивні характеристики суб'єктно-об'єктних прислівникових предикатів стану.

У статті проаналізовано структурні схеми речень, організованих суб'єктно-об'єктними прислівниковими предикатами стану, суб'єктні й об'єктні синтаксеми таких синтаксичних структур, облігаторну та факультативну дистрибуцію прислівникових предикатів стану в межах поданих моделей.

Ключові слова: адвербіальний поширювач, модель речення, об'єкт, предикат, суб'єкт, факультативна дистрибуція.

Berezovskaya-Savchuk N. A. Дистрибутивные характеристики субъектно-объектных наречных предикатов состояния.

В статье проанализированы структурные схемы предложений с наречными предикатами состояния, субъектные и объектные синтаксемы таких синтаксических структур, облигаторную и факультативную дистрибуцию наречных предикатов состояния в составе представленных моделей.

Ключевые слова: адвербиальный распространитель, модель предложения, объект, предикат, субъект, факультативная дистрибуция.

Berezovska-Savchuk N. A. Distributive characteristics of subject-objective adverbial predicates of the state.

The flow diagrams of the sentences organized subject-objective adverbial predicates of the state are analysed in the article, subject and objective components of such syntactic structures, obligatory and optional distribution of adverbial predicates of the state within the limits of the given models.

Key words: adverbial spreader, model of sentence, object, predicate, subject, optional distribution.

Суб'єктно-об'єктні прислівникові предикати стану передбачають заповнення позицій суб'єкта й об'єкта, тобто виступають у ролі двовалентних. Однак якщо суб'єктна синтаксема є апіорі типовою для предикатів аналізованої семантики і позначає концентрацію стану в істоті (особі) чи предметі (явищі) реальної дійсності, то об'єктний компонент має суперечливий характер і питання його виділення в межах структурної організації речень із прислівниковими предикатами стану має дискусійний характер.

У мовознавстві поширеною є думка про те, що в реченнях із предикатами стану не може бути об'єктної синтаксеми. А. Мустайокі стверджує, що «стани не можуть мати при собі об'єктів: щойно з'являється об'єкт, ми починаємо мати справу з відношенням»

[8, с. 196]. Схожа думка висловлена і в українському мовознавстві, пор.: «Якщо в моделях, що мають типове значення стану, актуалізується позиція об'єкта, то семантика таких предикатів змінюється на релятивну – вони представляють відношення суб'єкта до об'єкта» [7, с. 141]. Уважаємо, таке твердження справедливе передусім щодо дієслівних предикатів на кшталт *скупати, сумувати, боятися, тишитися, пишатися* тощо, напр.:

Стан	Відношення
<i>Сумувала й Леся. Їй особливо не хотілося залишати це невелике затишне місто</i> (М. Олійник).	<i>Так сумувала за тобою, душко моя, так сумувала, що й їжа на думку не йшла</i> (М. Кропивницький).
<i>Але цар ходив, пишався, Він із зятем цілувався, Похвалявся</i> (В. Симоненко).	<i>Я малів перед ним і пишався ним перед іншими бурсаками</i> (Ю. Мушкетик)

Однак при цьому виявлена особливість не може бути показовою для прислівникових предикатів на позначення внутрішнього стану (*погано, тяжко, самотньо, спокійно, затишно* тощо), напр.: *Як тяжко було Павлові без товариша* (Б. Лепкий). Очевидно, що наявність об'єкта в структурі речення не представляє перехідність семантики предиката, а вказує на те, що стан суб'єкта визначений, каузований наявністю чи відсутністю когось / чогось.

Уважаємо, що в українській мові, попри заперечення дослідників, функціонують структури з прислівниковими предикатами стану, які мають не лише лівобічну, а й правобічну (об'єктну) інтенцію. Речення з експлікованими суб'єктними й об'єктними компонентами в українській мові здатні формувати прислівникові предикати внутрішнього емоційного або інтелектуального стану.

Модель **S – Praed_{st} – O** в українській мові реалізована в реченнях із прислівниковими предикатами на позначення внутрішнього стану особи. Суб'єкт у таких реченнях виражений формою давального відмінка (**N₃**). Об'єкт при прислівникових предикатах внутрішнього стану може бути виражений безприйменниковими і прийменниковими формами родового (**N₂**), знахідного (**N₄**) й орудного (**N₅**) відмінків.

Форма родового відмінка об'єкта є прийменниковою і представлена в структурній схемі **N₃ – Praed_{st} – praep N₂**. Прийменник **без** в аналізованій схемі вказує на внутрішній емоційний або інтелектуальний стан суб'єкта, зумовлений відсутністю когось або чогось. Такі синтаксичні структури сформовані на основі прислівникових предикатів, які позначають:

а) негативний внутрішній стан суб'єкта (*погано, тяжко, важко*), напр.: *Погано молодому без підтримки* (В. Підмогильний);

б) внутрішній стан суб'єкта, зумовлений почуттям страху (*страшно, моторошно*), напр.: *Без сусідів було моторошно* (Ю. Покальчук);

в) стан суб'єкта, спричинений почуттям суму, туги, нудьги, самотності (*сумно, нудно, тоскно*), напр.: *Ще ніколи не було йому так сумно...* (М. Стельмах);

г) неспокійний емоційний стан суб'єкта (*неспокійно, тривожно, бентежно*), напр.: *Він жде, і так тривожно йому на душі без цього звичного протяжного зудка* (О. Гончар);

ґ) емоційний стан, спричинений відчуттям дискомфорту (*незручно, незатишно*), напр.: *Душі незатишно без тебе, без наших зустрічей-розмов...* (М. Карпенко);

д) піднесений внутрішній стан суб'єкта, стан внутрішнього комфорту (*весело, легко, спокійно, любо*), напр.: *Без вашого галасуна мені спокійно* (М. Хвильовий);

е) стан інтелектуальної байдужості (*нецікаво, неінтересно*), напр.: *Без розмальованої книжки йому нецікаво* (Ю. Покальчук).

У межах аналізованої структурної схеми форма родового відмінка об'єктної синтаксеми може бути репрезентована за допомогою прийменника *до*. У такому разі речення формує прислівниковий предикат *байдуже* з відповідною семантикою, напр.: *Нехай собі сонце світить десь там у полі, їм до нього байдуже* (Б. Лепкий).

Об'єкт у структурній схемі з семантикою *внутрішнього емоційного й інтелектуального стану суб'єкта, зумовленого наявністю когось або чогось* виражений прийменниковою формою орудного відмінка: $N_3 - \text{Praed}_{st} - \text{praep } N_5$. На наявність об'єкта вказує прийменник з (*із, зі*), а семантична диференціація представлена прислівниковими предикатами, які позначають:

а) тяжкий (пригнічений) внутрішній стан суб'єкта (*погано, тяжко, важко*), напр.: *І важко тоді стало юнакові з своїм загоном у лісі* (М. Хвильовий);

б) внутрішній стан, зумовлений почуттям страху (*страшно, лячно, моторошно*), напр.: *Зі мною їй було не так лячно* (Л. Дереш);

в) стан суб'єкта, спричинений почуттям суму, туги, нудьги, самотності (*сумно, нудно, тоскно, самотньо*), напр.: *А нам з тобою – до сміху! А нам з тобою не сумно!* (Л. Костенко);

г) неспокійний, тривожний емоційний стан суб'єкта (*неспокійно, тривожно, бентежно*), напр.: *З молодими отаманам було **неспокійно*** (В. Підмогильний);

г) емоційний стан, спричинений відчуттям тісноти (*тісно, затісно*), напр.: ***Тісно** було старшині з простими козаками* (Б. Лепкий);

д) емоційний стан, спричинений відчуттям дискомфорту (*незручно, незатишно*), напр.: *Невже вам так **незатишно** з паном Кукудзі?* (О. Зима);

д) піднесений внутрішній стан суб'єкта, стан внутрішнього комфорту (*втішно, гарно, славно*), напр.: *Як друзі мене вітали, як мені було **тепло і радісно** з ними, з моїми рідними братами і сестрами* (О. Довженко);

е) стан зацікавленості суб'єкта (*інтересно, цікаво*), напр.: *Бо їй було весело й **цікаво** з мною* (В. Нестайко).

Проаналізовані структурні схеми є найпоширенішими з-поміж схем, які реалізують суб'єктно-об'єктну модель речень із прислівниковими предикатами стану в українській мові. Об'єкт, виражений прийменниковими формами родового й орудного відмінка, у таких реченнях «позначає предмети, наявністю чи відсутністю яких зумовлений певний стан суб'єкта» [1, с. 107].

Ще однією структурною схемою, яку реалізують речення з прислівниковими предикатами стану, є $N_3 - \text{Praed}_{st} - N_4$, у якій об'єкт виражений безприйменниковою формою знахідного відмінка [1, с. 112].

В українській мові такі речення організують предикати емоційного стану і предикати інтелектуального стану. У першому разі конструктивним центром речень виступають прислівникові предикати *шкода* й *жаль*, які позначають емоційний стан суб'єкта, зумовлений емфатично, напр.: *Я тебе люблю, але **жаль мені землі, шкода мені безчасних людей!*** (І. Нечуй-Левицький).

На думку І. Вихованця, об'єктна синтаксема, виражена формою знахідного відмінка, при предикатах *жаль* і *шкода* є обов'язковою, суб'єктна ж синтаксема може бути витлумачена як така, що має факультативний характер, пор.: *Бабусі жаль онуків і Жаль онуків* [2, с. 100]. Н. Кавера припускає, що конструкції з аналізованими предикатами здатні до модифікацій і згортання, «крайній вияв якого репрезентують ті реченнєві структури, у яких усунуто обидва валентно зумовлені іменникові компоненти – із функціями суб'єкта та об'єкта стану, пор.: *Жаль. Біда*» [5, с. 49; 3, с. 295].

Загалом можна припустити, що синтаксичні конструкції, організовані прислівниковими предикатами *жаль* і *шкода*, з огляду на їхню семантичну спрямованість на об'єкт і формальну перехідність, максимально наближені до «релятивних» конструкцій, адже стан суб'єкта в них есплікується й «переходить» на об'єкт, що може бути витлумачене як відношення суб'єкта до об'єкта. Проте нам видається слушною думка Н. Арват про те, що такі речення мають «загальну семантику об'єктно спрямованого психо-фізичного стану суб'єкта-особи» [1, с. 112], що означає, попри формальну перехідність, зосередженість стану передусім у суб'єкті, його емоційній організації.

Другий тип речень у межах аналізованої структурної схеми організовують прислівникові предикати інтелектуального стану, що позначають:

1) обізнаність суб'єкта з чимось чи зацікавленість у чомусь (*взнаки, ясно, зрозуміло*), напр.: *От що: віддайся, будь ласка, на волю інтуїції – і тобі все буде ясно* (М. Хвильовий);

2) необізнаність, незацікавленість суб'єкта в чомусь, подив, сумнів (*незрозуміло, невтямки, чудно, дивно*), напр.: *Невже педагог повинен не розвивати, а забивать памороки? Це мені дивно...* (І. Нечуй-Левицький).

Об'єктом у реченнях із прислівниковими предикатами стану виступає передусім указівний займенник *це* і, рідше, займенник *все*. У зв'язку з тим, чи можна вважати цей компонент об'єктною синтаксеєю, в українському мовознавстві висловлено кілька думок. Н. Кавера, аналізуючи речення із «вказівними займенниковими іменниками з досить загальним значенням у формі називного відмінка (*Це дуже неприємно* (В. Винниченко); *Це приблизно...* (С. Йовенко); *Це боляче. Це тяжко. Це смертельно* (Л. Костенко)», зараховує ці синтаксеми до підметових [5].

М. Каранська стверджує, що заміна займенникового вказівника іменниковим підметом у таких реченнях неможлива на підставі виникнення зв'язку координації між займенниковим іменником і головним членом речення [6, с. 117].

Уважаємо, що узагальнений займенник в аналізованих реченнях тільки формально заступає підмет, проте за змістом такі речення сприймаються як безособові, у яких може бути відображений і психічний або фізичний стан людини, і загальна характеристика якогось стану, явища, події, що відбулася або відбувається [4, с. 168]. Відповідно, займенникові слова *це* і *все* можуть бути витлумачені як

об'єктні синтаксиси, які репрезентують обов'язкове дистрибутивне оточення прислівникових предикатів внутрішнього (інтелектуального) стану суб'єкта-особи.

Прислівникові предикати на позначення інтелектуального стану також організують речення схеми $N_3 - \text{Praed}_{st} - \text{praep } N_4$, де об'єкт виражений поєднанням форми знахідного відмінка з прийменником **про**. Такі речення утворюють прислівникові предикати, що позначають:

а) обізнаність суб'єкта з чимось (*відомо*), напр.: *Панасові Павловичеві буде відомо про «балачку» з Олександром Михайлівною раніше, ніж він прийде додому* (В. Винниченко);

б) необізнаність суб'єкта в чомусь (*невідомо*), напр.: *Про його подальшу долю мені було невідомо* (М. Стельмах).

Н. Арват щодо такого типу речень стверджує, що об'єкт у них вживається з предикатами знання і позначає власне зміст знання. Дослідниця зауважує, що такі конструкції є унікальними, оскільки вони можливі лише з предикатами *відомо* й *невідомо* [1, с. 107].

Однак в українській мові речення аналізованої структурної схеми здатний формувати ще один прислівниковий предикат – *байдуже*, який позначає відповідний стан суб'єкта-особи у його стосунку до того чи того об'єкта, наприклад: *Байдуже їм про тепло; дарма – про їжу!* (Панас Мирний); *Та Грицеві байдуже про слова дівчини* (О. Кобилянська).

Ще один різновид структурної схеми $N_3 - \text{Praed}_{st} - \text{praep } N_4$, де об'єкт виражений формою знахідного відмінка із прийменником **за**, репрезентують в українській мові речення з прислівниковими предикатами, які позначають внутрішній емоційний стан суб'єкта-особи у його стосунку до об'єкта. Семантично предикати в реченнях аналізованої структурної схеми можна поділити на такі, що представляють:

а) негативний емоційний стан суб'єкта, спричинений уболіванням за об'єкт (*образливо, боляче, прикро, гірко*), напр.: *Як же ж йому стало прикро за себе, за одвертість свою* (М. Тарасюк);

б) емоційний стан суб'єкта, зумовлений відчуттям тривоги за об'єкт (*страшно, тривожно, неспокійно*), напр.: *Не так мені страшно за ляха, як злість бере за наших людей* (М. Коцюбинський);

в) емоційний стан суб'єкта, спричинений почуттям сорому суб'єкта за когось або щось (*соромно, гидко, неприємно*), напр.: *Бойкові стало неприємно за свою останню нетактовність* (Г. Шкурूपій).

Прислівниковий предикат *соромно* має здатність до організації речень ще однієї структурної схеми $N_3 - \text{Praed}_{st} - \text{praep } N_5$, де об'єктна синтаксема виражена формою орудного відмінка з прийменником **перед**, напр.: *Стояли трохи похмуро, немов їм соромно було перед тими, що спали коло їх* (В. Винниченко).

Можна стверджувати, що в реченнях двох останніх структурних схем прислівникові предикати, аналогічно до предикатів *школа* і *жаль*, набувають сем релятивності і позначають не стан, а відношення між суб'єктом і об'єктом. Проте ми схильні вважати, що такі предикати виражають передусім стан суб'єкта, зумовлений тим чи тим відношенням суб'єкта до об'єкта і підтримуємо думку Н. Арват про те, що об'єкти в аналізованих реченнях «позначають предмети чи явища, пов'язані з проявом стану суб'єкта» [1, с. 107].

Різновидом основної моделі, яку формують суб'єктно-об'єктні прислівникові предикати, є модель $S - \text{Praed}_{st} - \text{Adv}_{caus} (O)$, яка передбачає вираження об'єктної синтаксеми адвербіальним каузативним компонентом, напр.: *Тебе мені подарувала доля, від тебе мені стає так радісно, так щасно!* (О. Ольжич).

У реченнях аналізованої моделі суб'єктна синтаксема репрезентована формою давального відмінка, а об'єктна – прийменниковою формою родового відмінка, що дає змогу представити структурну схему як $N_3 - \text{Praed}_{st} - \text{praep } N_2$. Форма родового відмінка з прийменником **від** репрезентує об'єктну синтаксему в реченнях, організованих суб'єктно-об'єктними прислівниковими предикатами, які позначають:

а) внутрішній емоційний стан, зумовлений почуттям страху (*страшно, моторошно, млосно*), напр.: *Від тебе, твоїх очей і думок мені страшно* (В. Винниченко);

б) піднесений внутрішній стан суб'єкта або стан емоційного спокою (*любо, тепло, добре, втішно*), напр.: *Так втішно, так люблю нам тут від тебе* (Панас Мирний);

в) неспокійний, тривожний емоційний стан суб'єкта (*неспокійно, тривожно, бентежно*), напр.: *Від такого сусіда мені стає тривожно* (І. Багрянний).

Продуктивність одиниць аналізованого модельного різновиду в українській мові невисока. Загалом можна стверджувати, що семантично такі речення наближені до конструкцій структурної схеми $N_3 - \text{Praed}_{st} - \text{praep } N_5$ із прийменником з (*із, зі*), що реалізують

загальну семантику внутрішнього емоційного стану суб'єкта, зумовленого наявністю когось або чогось.

Найчастіше прислівникові предикати стану відкривають факультативну позицію для адвербіального каузального поширювача (**Adv_{caus}**), напр.: *О, я знаю, чого йому любо так з тобою* (М. Стельмах).

Часто вживаними в українській мові є речення, де прислівниковий предикат суб'єктно-об'єктного стану відкриває позицію для адвербіального поширювача, який указує на інтенсивність вияву стану (**Adv_{inten}**), напр.: *Так мені весело з вами; я саме розпівалась, а тут на тобі гостя!* (І. Нечуй-Левицький); *Прощайте, панове. Дуже мені вас шкода* (В. Винниченко);

Часто в реченнях із прислівниковими предикатами суб'єктно-об'єктного стану відкритою є позиція для адвербіального квалітативного поширювача (**Adv_{qual}**), напр.: *Пан доктор, проставивши до ока побільшене скло й розглядаючи камінчик, мусить згодитись, що це йому таки надзвичайно цікаво* (В. Винниченко).

Рідше прислівникові предикати стану відкривають факультативну позицію для адвербіального темпорального поширювача (**Adv_{temp}**), напр.: *Тоді мені було так весело з тобою* (М. Хвильовий).

Отже, наша розвідка засвідчила, що суб'єктно-об'єктні прислівникові предикати є центральним компонентом речень, утворених за моделлю **S – Praed_{st} – O**. Різновидом основної моделі, сформованої суб'єктно-об'єктними прислівниковими предикатами, є модель **S – Praed_{st} – Adv_{caus} (O)**, яка передбачає вираження об'єктної синтаксеми адвербіальним компонентом, що позначає особу – активну свідому істоту, дії, діяльність якої зумовлюють виникнення того чи того емоційного стану суб'єкта.

Речення із суб'єктно-об'єктними прислівниковими предикатами стану передбачають факультативне поширення каузальними й інтенсивними адвербіальними компонентами, які вказують на причину і / або інтенсивність вияву емоційного чи інтелектуального внутрішнього стану суб'єкта; можливим поширювачем основних моделей також є адвербіальний темпоральний компонент.

Перелік умовних скорочень

Adv – обставинний поширювач

Adv_{caus} – зі значенням причини

Adv_{qual} – зі значенням характеристики

Adv_{inten} – зі значенням інтенсивності

Adv_{temp} – зі значенням часу

N – синтаксичний іменник

N_{1,2,3,4,5} – іменник чи субстантив у відмінковій формі

O – об'єкт

Praed_{st} – прислівниковий предикат зі значенням стану

Praep – прийменник

Praep N_{2,3,4,5} – прийменникова форма непрямого відмінка іменника

S – суб'єкт

Література

1. Арват Н. Н. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке / Н. Н. Арват. – К. : Вища школа, 1984. – 159 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / Іван Романович Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 222 с.
3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 398 с.
4. Єрмоленко С. Я. Бездієслівні речення в системі простих речень / С. Я. Єрмоленко // Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки). – К. : Наукова думка, 1975. – С. 131–170.
5. Кавера Н. В. Семантична типологія предикатів стану : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Наталія Вікторівна Кавера. – К., 2007. – 206 с.
6. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української мови : [навчальний посібник] / Марія Устимівна Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 312 с.
7. Леута О. І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові : [монографія] / Олександр Іванович Леута. – К. : Такі справи, 2008. – 208 с.
8. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса : От семантических структур к языковым средствам : [монография] / Арто Мустайоки. – М. : Языки славянской культуры, 2006. – 512 с.